

ביאורים

פרק זה הוא הפרק המסכם של כל המאמר הראשון ובעצם של כל הספר. הנחת היסוד של רבי יוסף אלבו היא שיש עקרונות יסוד לכל אמונה, ובייחוד לאמונת ישראל. מטרת ספרו היא לברר מהם עיקרי הדת היהודית. ראשית, התחלנו לברר מה ראוי להיקרא עיקר ומה לא. עיקר זוהי תפיסת יסוד שאין האמונה יכולה לעמוד בלעדיה. למדנו שיש שלושה עיקרים לאמונה האלהית: מציאות ה', תורה מן השמים ושכר ועונש. שלושת אלו מתארים את מציאות הבורא, הקשר שלו עם הנבראים, ואת היחס ההדדי ביניהם. מעיקרים אלו מסתעפים אמונות נוספות שרבי יוסף אלבו קורא להם שורשים. ביטול אמונות אלו, השורשים, לא יבטל את העיקר ולעומת זאת ביטול העיקר יבטל את השורשים.

בעיקר 'מציאות ה' תלויים ארבעה שורשים: א. אחדות ה' - ה' הוא אחד ולכן כל העולם כולו נברא על ידו ואין כוחות ומידות שלא נובעים ממנו ושאי אפשר לתקנם. ב. ה' חסר גשמיות - ולכן כוחו הוא אינסופי והוא לא נגוע בנגיעות אנושיות סובייקטיביות. ג. ה' לא קשור לזמן ולכן אין לשאול מתי ה' נברא ואין יודע את העתיד, שהרי אצלו אין הבדל בין עבר, הווה ועתיד. ד. ה' מסולק מן החסרונות - ולכן אין ליחס לו טעות או שכחה.

בעיקר 'תורה מן השמים' תלויים שני שורשים: א. מציאות הנבואה - עצם האמונה בקשר גלוי בין הבורא לנבראים. ב. ודאיות שליחת השליח - שהתברר לנו מעל לכל ספק שה' שלח את הנביא הטוען שהוא מתנבא בשם ה'.

בעיקר שכר ועונש תלויים שני שורשים: א. ידיעת ה' - ה' יודע את כל אשר אנו עושים. ב. ההשגחה לשכר ועונש - ה' יגמול לכל אדם בדיוק כפי מעשיו, בין אם שכר ועונש בעולם הזה ובין אם בעולם הבא.

ישנן אמונות שלא מנינו כעיקרים או כשורשים בגלל מספר סיבות;

א. לא מונים מצוות כעיקרים - לכן, למשל, המצוה הקוראת לאדם לעבוד את ה' ולא לזולתו אינה נכללת. ב. לא מונים שורשים כעיקרים - ישנן אמונות שמוני העיקרים מנו אותם, אבל הם משתלשלות מעיקרי האמונה. למשל, לא נמנה את האמונה בביאת המשיח כאחד מהעיקרים, מכיוון שהיא נובעת מהעיקר של האמונה בשכר ועונש.

ג. אמונות שהן גם לא שורשים - יש אמונות אמיתיות שלא נמנו כיוון שהן גם לא שורשים. למשל, האמונה שהעולם נברא ולא קדמון היא אמונה נכונה, אך לא משתלשלת מאף עיקר, והאמונה היהודית אינה תלויה בה.

ד. אמונות שהן לא מיוחדות לדתות המאמינות באלוהים - יש אמונות שנכונות גם למערכת חוקים אנושית, ולכן לא נמנו בעיקרי הדתות האלוהיות. למשל, הבחירה החופשית לא נמנית, כיוון שכל מערכת חוקים אורחית מאמינה בבחירתו החופשית של האדם וביכולת שלו לשלוט באופן חופשי במעשיו.

בשתי הדתות המונותאיסטיות האחרות, הנצרות והאסלאם, נראה גם כן ששלושת עיקרים אלו הם היסוד לדתם, אך השורשים הנובעים מהם סותרים שורשים אחרים. למשל, הנצרות מאמינה באל שהוא התגשם בדמות אדם. ודאי שאמונה זו סותרת את האמונה שהאלוהים הוא לא גשמי, שזה שורש מהעיקר של מציאות ה'. האסלאם מאמין שהכל כבר נגזר ('כולהו מן אלה') וממילא כופר בבחירה החופשית של האדם. סתירה זו מפילה את השורשים שנובעים מהעיקרים. וממילא, כמו שמבואר בפרק יג, ממגלה שאין בעלי דתות אלו מאמינים גם בעיקרים עצמם!

הרחבות

• הכפירה הנוצרית

הנוצרים יניחו תחת "מציאות ה'" השלוש והגשמות... ותחת השכר והעונש יניחו ביאת המשיח. רבי יהודה הלוי מסביר את עיקרי השיטה הנוצרית: "נגשמה האלהות, והיה עובר ברחם בתולה מנשיאות בני ישראל וילדה אותו אנושי הנראה אלהי הנסתר, נביא שלוח בנראה, אלוה שלוח בנסתר והוא המשיח הנקרא בן אלהים" בבסיס שיטתם עומדת ההנחה כי האלוה התגשם בגוף אדם. הנחה זו הובילה למצב מוזר בו האלוה משמש בשלושה תפקידים: "והוא (אלוהים) האב והבן והוא רוח הקודש, ואנחנו מייחידים אמתנו. ואם נראה על לשוננו שלוש" (הכוזרי א, ד]. למרות שיש כאן שלושה תפקידים יחד, טוען הנוצרי כל זה הוא אחד. ומכיוון שהדבר אינו הגיוני שנובעים את האחד הזה שלוש. לשיטתם, אותו האיש בו האלוה התגשם היה המשיח שנועד לגאול את העולם עד שנהרג על ידי עם ישראל, בכך למעשה כופרים הנוצרים בביאת המשיח. הרב צבי יהודה קוק לימד על נקודת הכפירה הקיימת בנצרות: "כשמעבירים את קדושת הכלל לאיש פרטי זו עבודה זרה כדבריו הברורים של הרמב"ם [הלכות עבודה זרה ט, ד - צונזר בחלק מהגרסאות] שהנצרות היא עבודה זרה, העברת מושגים ששייכים לבורא אל נברא היא עבודה זרה כגון אם משתחוים לפסל מתוך יחס אלוהי אליו ואין נפקא מינה (הבדל) אם הנברא הזה הוא פסל חמה ולבנה או בן אדם העברה זו אל אדם יחיד היא עבודה זרה" [שיחות הרצ"ה, שמות 128].

פרק עשרים וששה

העולה ממה שבארנו בזה-המאמר הוא: כי מספר העקרין לדת האלהית - שלשה, שהם: מציאות ה', ותורה מן השמים, ושכר ועונש. כי אלו-השלשה, לא תציר תורה אלהית זולתם.

ושחתת אלו-השלשה - שרשים אחרים, מסתעפים מהם; הם אצל העקרין הללו במדרגת המינים הנכנסים תחת הסוגים. כי בהסתלק אחד מהשרשים לא יסתלק העקר, ובהסתלק העקר יסתלקו השרשים, כמו שבארנו.

והשרשים שהם תחת עקר "מציאות ה'", כפי מה שיחייבהו העיון ולפי-מה שתגזרהו תורת משה, הם: האחדות; וסלוק הגשמות; ושאיין לו, יתברר, יחס עם הזמן; ושהוא מסלק מן החסרונות. ותחת "תורה מן השמים" הם: הנבואה, ושליחות השליח. ותחת "השכר והעונש" הם: ידיעת ה', וההשגחה לשכר ולעונש, אם בעולם-הזה ואם בעולם-הבא - בין שיהיה רוחני, בין שיהיה גשמי.

ואין הכרח לתורת משה להניח שום-עקר ולא שרש אחר מסתעף מאלו זולת-אלו. כי "שראוי לעבדו ולא לזולתו", כבר בארנו [פי"ד] שהוא מצוה, ושאיין ראוי למנות שום-מצוה שרש ולא עקר. ו"שלא תנסח התורה" ו"נבואת משה" נכנסים תחת אמות שליחות השליח, כמו שיתבאר במאמר השלישי [פ"כ], בעזרת ה', ו"ביאת המשיח" ו"תחת המתים" כלם נכנסים באמונת השכר-והעונש, על-הדרך שראוי שיאמינהו כל בעל תורת משה.

וכן דעת מורי, הר"ר חסדאי קרשקש, שכל אלו וגם החדוש - אמונות אמתיות, ראוי שיאמינם כל בעל דת משה, אבל אינם שרשים ולא עקרין אליה, לא כלליים ולא פרטיים. ואולם, העקר הפרטי אליה הוא - שמצוה אחת ממנה לבדה תספיק להקנות השלמות ומדרגה-מה ממדרגות העולם-הבא, כמו שבארנו בפרק שלשה-ועשרים מזה-המאמר.

ואולם שאר הדתות הנקראות "אלהיות", הנה הן יניחו תחת אלו-העקרין שרשים אחרים, בהסתלק אחד מהם תבטל תורתם. כי הנוצרים יניחו תחת "מציאות ה'" השלוש והגשמות; והוא מבאר שזה סותר לשרשים המסתעפים מעקר "מציאות ה'". ותחת השכר והעונש יניחו ביאת המשיח ותחת המתים; והוא מבאר מאלו שלא יציר מציאות דתם זולתם. וכן הישמעאלים יניחו הגזרה והיכלת, הנקרא בערבי אלקצ'א ואלקדר, תחת ההשגחה; והוא מבאר שאם היה זה כן, שתסתלק בזה הבחירה, ולא יהיה, אם-כן, מקום לשכר ולעונש כלל. ומה שלא מנינו הבחירה בכלל העקרין לדת האלהית, עם-שהיא הכרחית אליה - לפי שאינה עקר אליה במה שהיא אלהית, אבל מצד שהיא קודמת בהכרח לכל הישירה ונמוס, אנושי או אלהי.